

TARİHSEL OLARAK KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ÇÖZÜM YOLU OLARAK TEODİSE

Nurten KİRİŞ*

ÖZET

Bu çalışmada, Antikçağ'dan 20'yy.'a kadar hem pek çok düşünürün, hemen hemen her dini görüşün ve her teologun çözüm bulmaya, anlamaya çalıştığı bir problem olan 'kötülük problemi' tarihsel olarak ve dönemlerinin önde gelen filozoflarının savlarıyla ele alınmıştır. İnsanın varoluş nedeninin mutluluk olduğunu ileri süren düşünceyi merkeze alarak yola çıktığında her daim mutlu olmanın mümkün olmadığı görülür. Bunun nedeni de var olan acılar ve bu acıları ortaya çıkaran kötülüktür. Her dönemde kötülüğün neliği ve nedeni problematik olarak kalmıştır. Genel çerçevede yaratılmış bir dünya görüşünden hareket edildiği için, kötülüğün varlığının dinsel kaynakları araştırılmıştır. Özellikle Batı düşün dünyasında, Hıristiyanlık öğretisi ve onun ilk günah dogması, bu problemin anlaşılmasında tek kaynak olarak görülmüştür. 18. yy. ile birlikte Diderot, d'Holbach gibi Aydınlanma düşünürlerinin saldırıları ve özellikle Voltaire ve Hume'un şüpheli tutumları karşısında Hıristiyanlık sarsılmıştır. Ancak bununla birlikte kötünün varlığı, nedeni ve kaynağı açıklanamamıştır. Bu makalede amaçlanan ise mevcut durumu açıkça gözler önüne sermek ve konuyu en başından ele alarak tarihsel bağlamlarıyla ve dönemlerin koşullarıyla gösterdiği paralelliği ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Kötü, kötülük, mutluluk, teodise

(BAŞLIK?????)

ABSTRACT

"Problem of evil", a problem which not only many intellectual but also almost all religious views and all theologians are trying to understand and find solution from archaic times till 20th century, is handled by the thesis of the leading philosophers of the period with the historical perspective. If centered around the thought that the reason for human existence is happiness, it can be noticed that it is impossible to be happy all the time. The cause of this is the existing grief and the evil causing this. In every period, evil is present as problematic concerning its cause and nature. As moved from a worldview created in global frame, the religious sources of evil are investigated. Especially, in the philosophy world of the West, Christianity and its basic concept like the dogma of its first sin are seen as the unique source. With the 18th century, Christianity has been badly affected by the attacks of intellectuals of Enlightenment like Diderot, d'Holbach and especially by the sceptical attitudes of Voltaire and Hume. However, with this, the existence, cause and the source of the evil are explained. What is aimed in this article is to show the present circumstances and handling the subject matter from the very beginning with the historical context and to state the parallelism between the evil problem and the circumstances of the period.

Key words: Evil, Happiness, Theodicy

Giriş

Bu yazıda ele alınması planlanan konu, kötülük düşüncesinin ve kötülük probleminin nasıl bir tarihsel şema ile günümüze ulaştığıdır. Bu bağlamda ilk olarak soracağımız soru insanoğlunun bir kötülüğün var olduğuna nasıl kani olduğu sorusudur. Bu sorunun cevabı için insanın varoluş amacının ne olduğuna ilişkin yapılan açıklamalara bakmamız gerekir. Bu konuyla ilgili pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri de insanın sergilediği tüm eylemlerin mutluluğu hedeflediğini söyler. Buna göre insanoğlunun dünya yüzeyinde var oluşundan itibaren davranışlarının ardındaki asıl amacın mutluluğa ulaşmak olduğu kaçınılmaz bir gerçek olarak bulunmaktadır. Onun her eyleminde bu ardıl amaç kendisini açığa çıkarmakta, adeta kendi kendini gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle bu amaca ulaştıracak araçların iyi değerlendirilmesi, etkili ve verimli kullanılması ve bu yoldaki gidişatı engelleyecek mevcut engellerin ortadan kaldırılması asli görev olarak görülmektedir. Ayrıca hayata bakış ve onu anlamlandırma ile ilgili temel bir problem varsa, bu görev daha da önemli bir konuma yükselmektedir. Çünkü eğer hayatın bütün parçalarına olumlu bir anlam yüklenemiyorsa, yapılanların anlamsızlığı ve boşunallığı duygusuna kapılarak sahip olunan bütün iyi şeylerin verebileceği büyük mutluluklardan mahrum kalınabilir. Bu durumda insanın dünya karşısındaki tutumlarının tutarlı ve sağlıklı olabilmesi için, kendisine sunulmakta olanlardan nasıl yararlanabileceğine ilişkin en iyi çözümleri ortaya koymasının yanında, bu çözümlere ulaşma çabası sırasında önüne çıkan güçlükler karşısındaki tutumu da çok önemli olacaktır. Bu durumda hayatta iyilikten çok kötülüklerin bulunduğunu, bu dünyanın tasarlanabilecek dünyaların en kötüsü olduğunu düşünmenin varoluş açısından varolma amacına aykırı olabileceği düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

İnsanın asli amacının mutluluk olması, bunun gerçekleşmesini engelleyen bir kötülük probleminin her an karşımıza çıkmasına yol açmaktadır. Buradan hareketle bu metinde amaçlanan mutluluğu engelleyen ve her an yüz yüze kaldığımız kötülük probleminin çıkış noktasını, tarihsel şemasını, dinlerdeki ve düşünürlerdeki tasarımını vermek olacaktır.

Kötü Ve Kötülük Tanımı

Kötülük kavramının Batı dillerindeki karşılıklarına baktığımızda İngilizcede kötülüğün 1. *bad condition* 2. *malicious or evil action, wrong, harm*. 3. *badness, wickedness* sözcükleriyle karşılandığını görüyoruz. Ancak konumuzla alakalı olarak daha çok ahlaki ve metafiziksel kötülük anlamında *evil* ya da *evil action* kullanılmaktadır. Almancada ise kötülük sözcüğüne karşılık *bösheit, schlechtheit, schlechtigkeit, das böse, häßlichkeit, laster, niederträchtigkeit, tücke, Übel* kullanılmaktadır. *Bösheit* sözcüğü ahlaki ve metafiziksel kötülük anlamında kullanılmaktadır. Kötülük kavramının Arapçadaki karşılığı ise Sû' ve Şerr kavramlarıdır.¹ Etimolojik olarak Şerare mastarından gelen Şerr, Sû' kelimesinden daha kapsamlıdır. Çünkü sözlüklerde Şerr, Sû' fesad ve zulüm kavramlarıyla karşılanmaktadır. Çoğulu ise “Şûrur” ve “Eşrar” şeklindedir. Mesela, iyilerin (el-ahyâr) karşıtı olarak “Kavmun eşrâr (kötüler topluluğu)” denilir. Kötülük yapan kimseye ise “Şirrir” denilir. Kısacası sözlüklerde Şerr, kötülük, kötü kişinin fiili anlamına gelir. Bu anlamıyla o tamamen iyinin (hayr) zıddıdır ve tanımları da buradan hareket edilerek yapılmıştır.²

“Kötü”nün Türkçe sözlüklerdeki kelime anlamına baktığımızda (1) amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan, zarar, acı ve rahatsızlık veren şey, zararlı etkide bulunan şey, (2) ahlaki bakımdan iyinin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey, (3) mutluluğa, ideallere, amaca ulaşmayı engelleyen durum veya oluşum için kullanılan niteleme olarak açıldığını görürüz.³

“Kötülük” ise doğadan gelen ya da bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şeye daha genel bir çerçevede verilen addır.⁴

Kötü ve kötülük tanımı bağlamında üç ayrı kötülükten, “metafiziksel, ahlaki ve fiziksel kötülük”ten söz edilebilir. Metafiziksel

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*. Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005, (1317 Hicri),s. 1190

² Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. Furkan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 15-17

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 574-578

⁴ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*,s. 574-578

kötülüğün anlamı, bir şeyin formunun tamlıktan yoksun olması, yani varlığı itibariyle eşyanın yetkin olmaması ya da eksik olmasıdır. Bu tür kötülük diğer kötülüklerin temeline yerleştirilmiştir. Örneğin Leibniz'e göre, ahlaki ve fiziki kötülüğün kökünü metafiziki kötülük oluşturur. Başka bir deyişle, Leibniz'e göre, fiziki ve ahlaki kötülükler metafiziki eksikliğin bir sonucudur.⁵ Fiziksel kötülük ise, hastalık yapan bakteriler, depremler, fırtınalar, kuraklıklar, kasırgalar ve benzeri durumlarda insane eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelen kötülüktür. Aynı zamanda doğal afetler ve onların akabinde insana dokunan acı ve kederler, insanlara çeşitli acıları çektiirdikten sonra onları ölüme götüren hastalıklar, çoğu kişinin daha doğarken beraberinde getirdiği fiziksel ve ruhsal özürler yanında, çöller, buzlarla kaplı alanlar ve avlanarak beslenen tehlikeli etçil hayvanlar bu kötülük kapsamında sayılır.⁶ Bu kötülük türü, Tanrı'nın kullarını cezalandırması veya evrenin kozmik uyumuna zarar vermeden gerçekleşen kaçınılmaz doğal olaylar olarak değerlendirilir. Mesela, Dublin'in alim başpiskoposu William King yazdığı bir denemesinde şöyle der: "Depremler, fırtınalar, gök gürültüsü, sağanak halindeki yağmurlar ve sel felaketleri ... bazen, adil ve merhametli bir Tanrı tarafından insanoğlunu cezalandırmak için gönderilmişlerdir. Fakat genellikle, zorunlu ve bütüne daha büyük bir zarar vermeden ortadan kaldırılamayacak olan diğer tabii sebeplere bağlıdır. Gerçekten unsurların bu çatışmaları zararlıdır; ancak onların bulunmaması durumunda evrensel sistem için daha büyük bir zarar ortaya çıkacaktır. O halde yeryüzü ya hiç yaratılmayacaktı veya bu tür şeylerin meydana gelmesine izin verilmeyecekti." Ancak bu görüşe karşı çıkan Voltaire'e göre Lisbon depremi, ilahi takdirle izah edilemeyecek kadar trajiktir.⁷ Öte yandan Ahlaki kötülük olarak bilinen ve soykırım, işkence, cinayet türünden bilinçli insan eyleminin sonucu olan, örneğin insanın insanı öldürmesinin sonucunda ortaya çıkan, yani insanın ahlaki ödevlerine karşı gelmesinden doğan kötülük ikinci kötülük türüdür.⁸

Kötülük Problemi

Genel olarak kötülüğün terminolojideki anlamından ve kötülük türlerinin neliğinden söz ettikten sonra kötülük probleminden

⁵ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Theodise*. Vadi Yayınları, Ankara, 1997,s.27

⁶ Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*,s.28

⁷ Metin Özdemir, *a.g.e.*, s. 19

⁸Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s. 574-578.

kastedilenin ne olduğuna bakılacak olursa, Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilen dünyamızda var olduğu ve Tanrı'nın varoluşuna ya da en azından temel özelliklerine zarar verdiği veya gölge düşürdüğü düşünülen kötülüklerle ilgili olduğu görülecektir.⁹ Kısaca kötülük problemi Tanrı'nın ilim, kudret, irade ve iyilik sıfatlarının aynı kuvvetle savunulamayacağını, bunu savunan her teist sistemin büyük bir çelişki içinde olduğu düşüncesini içermektedir.¹⁰ İnsanoğlu çevresine baktığında felaketler, savaşlar, açlıklar, kıtlıklar, soykırımlar, depremler, seller vs. gibi doğal felaketlerle yüz yüze kalmıştır. Bunlar doğal kötülük, doğal afet olarak görülse de, sonuçta bu kadar kötülüğün bir nedene bağlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan söz konusu doğal kötülükler doğal nedenlerle açıklanmaya çalışılsa bile bu kadar kötülüğün karşısında, insanın nasıl olup da mutlak olarak iyi olan bir Tanrı'nın varoluşuna ciddi ciddi inanabileceği yanıt bekleyen bir soru olarak kalmaktadır.¹¹

Çok yalın bir ifadeyle, 'evrendeki kötülüklerin iyi bir Tanrı ile bağdaşmadığı' savı eksenini etrafında dolaşan 'kötülük problemi', tarihi açıdan oldukça eskilere gitmektedir. Din ile ilgili felsefi bir problem, hatta bazılarına göre bir problemler yumağı ortaya çıkaran, inanan inanmayan herkese dokunan ve zaman zaman inananları da inanmayanlar kadar düşündürebilen "kötülük olgusu" ve genelde inanmayanların inananlara yönelttiği itirazlar ve kanıtlardan oluşan "kötülük problemi" karşısında dinler, sahip oldukları kutsal metinler ve zaman içinde oluşturdukları teolojik ve felsefi gelenekleri ile birbirlerinden farklı tepkilerde bulunmaktadır. Bu farklılıklar, daha çok bu dinlerin inanç sistemlerinin, özellikle de Tanrı anlayışlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra evren, insan, özgürlük, öte dünya gibi konulardaki farklılıklar da kötülük karşısında gösterilen tepkinin farklı olmasına yol açmaktadır. Genel bir sınıflandırmayla dünya dinleri kötülük problemi karşısında başlıca üç tür çözüm önermektedirler. Hinduizmde görüngüsel dünya, bütün kötülükleri ile birlikte, *mayadır* veya yanlısamadır. Düalizmin en dramatik bir biçimde örneklendiği antik Zerdüştlükte, birbirine zıt iyi ve kötü Tanrılar düalizmi vardır.

⁹Ahmet Cevizci, a.g.e., s.575.

¹⁰Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*. İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2002, s. 154.

¹¹Ahmet Cevizci, a.g.e., s.574.

Yahudilikte, İslamiyette ve Hıristiyanlıkta ise monizm ve düalizmin özgül bir bileşimi veya monoteizm biçimindeki nihai bir metafiziksel monizm içinde ahlaki bir düalizm eğiliminin kendine özgü bir terkibi vardır.¹² Dinlerin yanı sıra felsefe tarihinde de ele alınan bu problemi mantıksal bir kanıt olarak ilk defa formülleştirenin Epiküros (ö. M.Ö. 270) olduğu söylenir. M.S. II. Yüzyılda yaşamış bir kilise babası olan Lactantius'un (ö. M.S. 340) aktarımına göre Epiküros kötülük problemini bir ikilem biçiminde şöyle formüle etmiştir:¹³

Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de, kaldıramaz; veya kaldırabilir, ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir, yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldırabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür; ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa, O kıskançtır; ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyumsuz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırabiliyorsa, hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda da, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldırabiliyorsa -ki yalnızca bu Tanrı'ya uygundur-, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da o kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?¹⁴

Epiküros'tan yüzyıllar sonra David Hume "Doğal Din Üzerine Diyaloglar"¹⁵ adlı eserinde Philo'ya söylediği şu sorularla problemi ele alır;

Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?

Öyleyse o güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor?

Öyleyse o iyi niyetli değildir.

Hem güçlü, hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu?

¹² Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, 1997,s.13.

¹³ Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, Ankara, 1997,s.11-12.

¹⁴ Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*,s.11-12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993,s. 330.

¹⁵ David Hume, *Din Üstüne*. (Çev. Mete Tunçay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,1995, s. 209.

Hume'un ardından çağdaş filozoflardan J. L. Mackie de bu klasik probleme özgün bir katkıda bulunmuş ve bir yanda kötülüğün öbür yanda Tanrı'nın var olduğunu ifade eden iki önermenin birbiriyle çelişik olduğunu söylemiştir. Buna mantıksal kötülük problemi adını vermiştir. O "birbiriyle çelişik iki önerme aynı anda doğru olamayacağına göre bu problemde de bu ikisinden biri kabul edildiğinde ötekinin kabul edilmesi mümkün olmayacaktır" der.

Teodise

Kötülük problemine çözüm yolu olarak ortaya konan *teodise*, her şeye gücü yeten Tanrı'nın sınırsız iyilik ve adaleti ile evrendeki kötülüğün varlığını uzlaştırma girişimidir. Bu girişim dinlerin -özellikle Hıristiyan ve İslam dininin- aynı zamanda da pek çok teolog ve filozofun düşünce sisteminde bir yere sahiptir. Felsefe ve teoloji geleneği içinde tartışılan kötülük probleminin kendisi gibi, çözmek için geliştirilmeye çalışılan savunma ve *teodise* girişimlerinin de Batı felsefesi tarihinde çok eskilere gittiği görülmektedir. Felsefe tarihi dikkate alındığında Platon'un eserlerinde sonradan geliştirilen birçok *teodise* düşüncesinin izlerini ve ipuçlarını görmek mümkündür.¹⁶ Öyle görünmektedir ki o, kötülüğü evrendeki düzensiz hareketlere bağlamakta ve kötülükten Tanrı'yı değil de Kötü Ruhları sorumlu tutmaktadır. O bu konuda özellikle düalist bir yaklaşım sergiler. Platon'a göre Tanrı iyilik ve adaletin ta kendisidir. O'nda kötülük ve adaletsizliğin gölgesi dahi bulunmaz.

"Kötülük ortadan kalkmaz. Zira daima iyiye karşılık bir şey bulunmalıdır. Fakat aynı zamanda kötülüğün Tanrılar arasında bir yer bulmasında da olanak yoktur; kötülük ölümlü tabiatlar ve şu topraklar üstünde hükmünü yapar. Bu nedenle kurtuluş için Tanrı'ya elden geldiği kadar benzemek gerekiyor. Tanrı'ya benzemek ise gerçek zeka keskinliği ile birlikte adalet ve dinginliğe sahip olmak demektir. Çünkü Tanrı hiçbir zaman adaletsiz olamaz; tersine o, son derece adaletlidir".¹⁷

Bu düşüncelerle Platon, en yüce gücün, iyilik gibi kötülüklerin de kaynağı olduğu görüşünü reddeder.

¹⁶ Cafer Sadık Yaran, a.g.e., s.14.

¹⁷ Platon, *Diyaloglar(Theaitetos)*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, 176 b-c

“O insanlarla ilgili olarak meydana gelen bazı şeylerden sorumludur; fakat onlarla ilgili çoğu şeyin sorumlusu O değildir. O, her şeyin sebebi değil, yalnız iyi olanın sebebidir. Kötü olan şeylerle ilgisi yoktur. Tanrı iyi olduğu için, insanların başına gelen her şey, çoğumuzun sandığı gibi, ondan gelmez. Yalnız iyi olan şeyler Tanrıdan gelir... İyi olan şeyler de, kötülüklerden daha az olduğuna göre, Tanrı'dan çok değil, az şey gelir bize... Bu nedenle kötü şeyler için başka sebepler aranmalıdır. Bunların Tanrı'dan geldiği söylenmemelidir”.¹⁸

Platon “Mutlak iyinin işi de en iyidir” demektedir.¹⁹ Platon'un Tanrısını temsil eden Demiurge'un, sınırsız kudrette bir yoktan yaratıcı olmadığını, var olup da kaos içinde olan ezeli maddeye biçim verip onu kozmos haline getiren bir ilahi kuvvet olduğunu göz önünde bulundurursak, O'nun “Tanrı dünyayı mümkün olduğu kadar kavranabilen varlıkların en güzeline ve her bakımdan en kusursuzuna benzetmek istedi...”²⁰ düşüncesini anlayabiliriz. Platon, daha sonraki bir çok Platoncu düşünürün aksine, kötülüğün kaynağını maddede görmemiştir.²¹ Ona göre “bütün kötülüklerin en büyüğü bir çok insanın ruhunda yaradılıştan vardır: herkes bu kötülüğü hoş görüp ondan bir kaçış yolu aramaz; “her insan kendini sever, böyle olmasında gerekli ve doğrudur” denmesi de bunu gösterir. Aslında bütün yanlışlarımızın nedeni, her zaman insanın kendini fazla sevmesidir”.²² Platon'dan sonra maddenin her türlü kötülüğün kaynağı olduğu fikri üzerinde ısrar eden, özellikle Plotinos'dur.²³ Onun bu görüşü, daha sonra, genel temayülleri itibariyle kötümser olan birçok düşünürü etkilemiştir.²⁴

Ortaçağ'da Batı Hıristiyan düşüncesine *teodise* tarihi açısından bakılınca karşımıza çıkan en önemli isimlerden biri Augustinus'tur.²⁵ Ona göre Tanrı insanı kendisinde hiçbir günah olmaksızın yaratmıştır ve onu kötülüklerden yalıtılmış bir dünyaya yerleştirmiştir. Ama insan Tanrı

¹⁸ Platon, *Devlet*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, 379 c

¹⁹ Platon, *Timaeus*. 29A,30 B. (Çev. Erol Güneş, Lütfi Ay), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1982, s. 31-33.

²⁰ Platon, *Timaeus*. s. 32

²¹ Platon, *Yasalar*. Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1994, 896e-898d

²² Platon, *Yasalar*. 731e

²³ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 154. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Plotinus, *Enneadlar*. Asa Kitabevi, Bursa, 1996

²⁴ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 154.

²⁵ Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s. 15-90

vergisini özgürlüğünü bilerek kötüye kullanmış ve günaha düşmüştür. Bazı insanlar bu nedenle ancak Tanrı'nın lütfuyla affedilecek, diğerleri cezaya tabi tutulacaktır. Bu durum da Tanrı'nın hem iyiliğini hem adaletini ortaya çıkaracaktır. Yani bunu Hıristiyanlığın düşünüş teorisiyle açıklamaya çalışmıştır. Augustinus, Thomas Aquinas'ı, daha sonraki yüzyıllarda da Luther ve Calvin'i etkilemiştir. Onlara göre de insan kendi günahı yüzünden düşünüş yaşamış ve kötülükle yüz yüze kalmıştır.²⁶

İslam fikir tarihinde de problem bütün yönleriyle ele alınmış ve *teodise* girişimiyle tartışılmıştır. İslam düşüncesinde "İyilik (*hayr*) ve Kötülük (*şer*) nedir?" "İkisi arasında nasıl bir münasebet vardır?", "Kötülük insanın fiiline mi bağlıdır, yoksa yaratılıştaki bir cevher olarak mı konulmuştur?" gibi sorular enine boyuna tartışılmıştır. Kötülüğün varoluş amacına ilişkin Kur'an'ın nispeten açıkça belirttiği iki husustan biri 'ceza' diğeri 'imtihan'dır. Kur'an'a göre, "başımıza gelen felaketler; ... ya şerle imtihanın bir unsuru, veya kötülüklerimizin cezalarıdır."²⁷ İslam felsefesi içinde Farabi'nin izinden gidenler, maddenin yaratılıştaki potansiyel ve sınırlı olduğunu, dolayısıyla Allah'ın, içinde hiçbir "*cevr*" (*şer*) olmayan bir nizamının olmayacağını ileri sürerek kötülüğün ontolojik olarak kaçınılmazlığına inanmışlardır. Farabi'ye göre, "âlemin müdebbiri"(Müdebbiru'l Alem)²⁸ alemdeki her parçada bir takım tabii yatkınlıklar "yaratmıştır". İşte âlemde görülen birlik ve bütünlük, bu yatkınlıklar sayesinde hasıl olmuştur. Âlemin adeta tek bir şeymiş gibi bir gaye istikametinde faaliyetini devam ettirmesi, bu birlik sayesinde mümkün olmaktadır. Müdebbir tarafından ortaya konan nizamda ilahi adalet kozmik düzeyde tecelli eder; dolayısıyla orada adaletsizlik bulunmamaktadır.²⁹ Farabi için ise asıl önemli olan "hayır ve nizamdır; kötülüğün şeylere duhulü sadece arızidir". Farabi'nin bu görüşlerinin temelinde onun sudûr nazariyesi yatmaktadır. Bu nazariyeye göre her şey 'Bir'den hiçbir güçlük olmaksızın tam bir nizam içinde ve nasıl olmaları gerekiyorsa öylece sudûr etmiştir. Bu sudûr ilahi rızaya uygun olduğu

²⁶ Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s. 90

²⁷ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*. Akçağ Yayınevi, Ankara, 1985, s. 309.

²⁸ Müdebbir evvelen düşünüp işleri ona göre ayarlayan, her şeyin evvelen tedbirini yapan, ilmi ile her şeyin akibetini ihata edip ona göre hikmetle iş yapan Allah(C.C.) anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, TÜRDAV, İstanbul, 1999, s. 688

²⁹ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 153-156.

için “iyi”dir, “adaletli”dir.³⁰ Bu durumda kötülük, maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edip yansıtabilecek bir kuvvete sahip olmamasından doğmaktadır. İşte varlıkların karşı karşıya kaldıkları bir takım afetler, maddenin tam bir nizamı kabul edemeyişinden kaynaklanmaktadır.³¹ Öte yandan İslam düşüncesi içinden Ebu'l-Ala El Ma'arri kötülük problemini kuşkucu ve felsefi bir biçimde şöyle ele alır.

Biri Allah'ın iyilikten başka bir şey murad edip etmediğini sorabilir. Kötülüğe gelince iki şeyden biri olabilir: Allah onu ya biliyor, ya da bilmiyor. Eğer onu biliyorsa, iki şeyden biri olabilir: ya onu murad ediyor veya etmiyor. “... *Bu teologların, çözmek için akıl yürütme güçlerini harcadıkları bir güçlüktür, ama boşuna*” demiştir.³²

Gazali ise kötülük problemini şöyle özetler: “Belki Allah'ın merhametli (rahim) ve merhametlilerin en merhametlisi (errahmanürrahim) olmasının anlamı nedir? diye soracaksın. Merhametli bir kişi, felakete uğramış, belaya maruz kalmış, sıkıntıya düşmüş, hastalanmış birini görmez ki, eğer onun bu durumunu ortadan kaldırılabiliyorsa, hemen kaldırmak için koşmasın. Şüphesiz Allah her belayı savuşturabilir ve her yoksulluğu ve kederi önleyebilir, her hastalığı ve zararı ortadan kaldırabilir. Fakat dünya, hastalıklar, meşakkatler ve felaketlerle dolup taşmaktadır. O bunların hepsini ortadan kaldırmaya muktedirdir. Ama yine de, kullarını felaketler ve belaların getirdiği sıkıntılar içerisinde terk etmiştir.”³³ Gazali, “leysel imkanı ebdeü min makan” diyerek her türlü kötülüğe (daha doğrusu kötüyümüş gibi görünen her şeye) rağmen ilahi adaletin her tarafı kuşattığı fikrini öne sürmüştür.

Bu görüş daha sonra 17. yy. filozoflarından Leibniz'de de karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Leibniz Batı felsefesinde “teodise” kavramını ön plana çıkarmıştır. Mümkün dünyalar öğretisinde bu konuya değinmiştir. Ona göre her türlü kötülüğe rağmen, ilahi

³⁰ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.153-158.

³¹ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 153-156.

³² Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s.34.

³³ Gazali, *İlahi Ahlak (el- Maksud'ül-Esna Şerh-u Esmailah'il-Husna)*. (Çev. Yaman Arıkan), Uyanış Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 131.

³⁴ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.157.

adalet, âlemde tecelli etmiştir ki, *teodisenin* anlamı da budur. Zira Leibniz kötülük problemini şöyle açıklamaktadır:³⁵

Doğru yolu seçmeyen bir varlığın ya kudreti, ya bilgisi yahut iyiliği eksik demektir.

İçinde kötülüğün bulunduğu bu âlemi yaratan Tanrı, en iyi yolu seçmemiştir.

Öyleyse O'nun ya kudreti, ya bilgisi yahut iyiliği eksiktir.

Leibniz mümkün dünyalar öğretisinde ikinci önermenin kabul edilmesinin mümkün olmadığını açıkça göstermiştir. Çünkü Ona göre Tanrı mümkün olan dünyalar içinden en iyisini seçmiştir. Bu nedenle âlem ona göre bu haliyle de iyidir. Ancak buna karşı çıkanlar olmuştur. Bunların başında da Voltaire gelir. Voltaire, Leibniz'in bu açıklamasına şiddetle karşı çıkmıştır. O "Leibniz'in açıklaması çekilen acılara bir cevap değildir"³⁶ demiş ancak soruna bir çözüm de getirememiştir. Böylece 17. yüzyılda Pascal'ın, Michel de Montaigne ve arkadaşlarının inancın sarsılmasına yol açabilecek şüpheli tutumları karşısında kaygıyla işaret ettiği kötümserlik (pessimizm) kaçınılmaz olur.³⁷

18. yy.'da Aydınlanma'yla birlikte aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması istenen şey de insan hayatının anlam ve düzenidir. Bu da tipik bir tarihi fenomendir. İnsanlık tarihinde bir zaman gelip de hayatın düzenini ayarlamış olan değerler, formlar canlılıklarını yitirince, yeni bir düzene kılavuzluk edecek düşünceler aranır. İşte Yeniçağ'ın aydınlanması da bu çeşitten bir arama ve bulmadır. Aydınlanma'yı başlatan soruyu ilk olarak 18. yy. ortaya koymamıştır. Daha Ortaçağ'ın çözülmeye başlaması ve Rönesans ile bu soru ortaya konmuş, aşağı yukarı 15. yüzyılın ortalarından beri insanın varlığının anlamı ve bu dünya içindeki yeri bir problem olmuştur.³⁸ Özellikle Aydınlanma'yla

³⁵ Eric L. Ormsby, *Theodicy in Islamic Thought: the Dispute Over al Gazali's "Best of All Possible Worlds"*. III. Bölüm, Princeton University Press, 1984.

³⁶Necla Ramazanoğlu, *Kötümserlik ve Hiççilik Sorunu (Pascal, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1983, s. 47

³⁷Necla Ramazanoğlu, *a.g.e.*, 1-36.

³⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.289.

birlikte Diderot, d'Holbach gibi Aydınlanma düşünürleri, Voltaire'in ve Hume'un şüphecî tutumlarından da etkilenerek Ortaçağ sonrası devam etmekte olan baskın Hıristiyanlık inancının etkilerini silmeye çalışmışlardır. Ancak Hıristiyanlığın sarsılmasıyla birlikte Aydınlanma düşünürleri *teodise* sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Çünkü ilk günah dogması yıkılmıştır, ancak kötünün varlığı, nedeni ve kaynağı açıklanamamıştır. Bu dönemde kendilerine en yakın geçmişe dönerek Leibniz'in mümkün dünyalar öğretisini eleştirmiş ve onu çürütmeye çalışmışlardır. Çünkü Leibniz mümkün dünyalar öğretisinde bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu tezini ileri sürerken, kötünün de iyi için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Leibniz'in bu düşüncesini de göz önünde bulundurarak bu sorun üzerinde duran Voltaire'in çözmeye kalkışıp da bir kördüğüm olarak bıraktığı kötünün varlığı sorunu, 19. yüzyılda Schopenhauer'ın kötümser felsefesinin özünü oluşturur.³⁹ Schopenhauer, Leibniz'in iyimser görüşlerine karşı çıkar ve o bu dünyanın mümkün dünyaların en kötüsü olduğu tezini ileri sürer. Schopenhauer hayatın varıp dayanacağı son nokta olarak mutluluğun görülmesine de karşıdır. Çünkü ona göre hayatın birinci yarısı mutluluğa karşı duyulan yorulmak bilmez bir özlem olduğu halde, ikinci yarısı acı dolu bir korku kaygısıyla kaplıdır. Çünkü mutluluk denilen her şeyin kuruntu olduğu ve acıdan başka gerçeğin bulunmadığı fark edilmiştir. Yani mutluluk diye bir şey yoktur, yerine getirilmemiş istek acıya, yerine getirildiğinde de bıkkınlığa yol açar. Dolayısıyla hayat, ıstırapla can sıkıntısı arasında bir dandır. Hayat özü itibariyle bir dertler ve kötülükler yumağıdır der.⁴⁰

18. yüzyıl Aydınlanma düşünürleri Hıristiyanlığın etkilerinin ortadan kaldırılmaya çalışıp kötülük problemin çözümünde *teodisenin* kullanılmasını olanaksız hale getirdikleri

³⁹Necla Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 1-36.

⁴⁰A. Schopenhauer, *The World as Will and Representation*. (ed. E. F. Payne), New York, 1966 (C I-II)

için 19. yüzyıl ile birlikte özellikle Schopenhauer, Kierkegard ve Nietzsche için sorun kötünün varlığı, nedeni ve kaynağını açıklamak, yeni bir çözüm göstermek olmuştur. 19. yüzyılda Kierkegaard ve Nietzsche'nin uğraştığı hiççilik sorunu bunun için bir deneme çalışmasıdır; kötümserliğin, kötünün varlığı sorununun bir başka çözüm biçimi olmuştur. Nietzsche bunu şöyle açıklar:⁴¹

“Nihilizmin ön şekli pessimizmdir. Pessimizm, mantığın gücüyle zıtlıkları ortaya koyar; bir gerginlik durumu yaratır. Yüksek değerlerin altında bir ahlak sistemi buldukça ve sistem geçersizleştikçe değerler hayatı yönetecekleri yerde, ondan yüz çevirmeye başlarlar; Pessimizmin gerginlik durumu nihilismi, değerlerin kökten reddedilişini hazırlar.”⁴²

Schopenhauer ise kötülük probleminin *teodise* girişimiyle çözümünün olanaksız olduğunu söyler. Çünkü ona göre her an, her yerde maruz kaldığımız bu problemin kökten bir çözümü mevcut değildir. Bu problemi *teodise* ile açıklamak bizi bir adım ileriye götürmemektedir. Çünkü var olan kötülüğün bir Tanrı tarafından yapıldığını ya da yapılmadığını formüle etmek, kötülüğün varolmasını engellemektedir. Schopenhauer *teodise* ile çözülemeyeceğini düşündüğü kötülük probleminin asla tam olarak ortadan kaldırılamayacağını, ancak yaşama isteğinin yönlendirmesiyle ona tahammül edileceğini ve bu tahammülün ise sanat, ahlak ve sevgi yoluyla olacağını söyler.⁴³

Bu düşünceyle problem ilk çıkış noktasından bir kopuş sergiler; çünkü ilk çıkışında problem teorik anlamda ele alınmış ve Tanrı ile kötülük arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Ancak 19. yy ile birlikte varoluşsal anlamda kötülük problemi ve buna maruz kalan tek tek bireyler arasındaki ilişki haline dönüşmüştür. Bunun en iyi örneği Albert Camus'de görülmektedir. Albert Camus Tanrı'yı reddedişini kötülüklerin varlığına ve insanlar tarafından bolca ve şiddetli bir biçimde tecrübe edilmesine bağlamaktadır. Ona göre sormamız gereken soru şudur: Bu dünyada kötülük var mıdır? Eğer varsa, kötülük Tanrı fikriyle bağdaşmaz. Tanrısal bir düzende, Tanrı'nın yarattığı ve yönettiği bir

⁴¹ Necla Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s.-36.

⁴² Uluğ Nutku, *Nietzsche'de Nihilizm Problemi*. Felsefe Arkivi, İstanbul, 1968, Sayı 16, s. 137.

⁴³A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 1966, Cilt II, s. 591

94 Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise

dünyada kötülüğün olması akıl alacak gibi değildir. Söz gelimi ölüm, bir kötülüktür ve kötülük bize azap verir. Oysa “haklı olan asla öldürmeyendir”.⁴⁴ Bu demek ki, Tanrı olamaz. Camus buradan yola çıkarak kötülük problemini çok basit bir varoluşsal ikilemeyle ifade eder: “ya biz özgür değiliz ve her şeye gücü yeten Tanrı kötülükten sorumludur. Ya da biz özgür ve sorumluyuz ama Tanrı her şeye gücü yeten değildir.”⁴⁵ Albert Camus varoluşsal kötülük problemini böyle dile getirmiştir. Kötülük probleminin ve ona bir çözüm yolu olarak sunulan *teodise* girişiminin gelişim sürecinin en genel haritası böyle çizilebilmektedir. Her dönemde felsefe alanında kendine önemli bir yer edinmiş olan bu problem Aydınlanma Felsefesi ile birlikte daha da doruğa çıkmıştır. Nitekim 19.yy.’da Arthur Schopenhauer ile birlikte problem altın dönemini yaşamıştır.

Sonuç

Kötülük problemiyle ilgili bu çalışmada birbirine bağlı bir kaç amaç doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu amaçlardan ilki; soruna tarihsel bir şema çizerek bakmak, ikincisi; bu probleme dayalı teistik ve ateistik kanıtları ortaya koymak, üçüncüsü ise problemin *teodise* bağlamında ortaya konulan çözüm yollarını tanıtmak olmuştur.

Çalışmanın ilk aşamasında kötü ve kötülük kavramlarının öncelikle dillerdeki, ardından dinlerdeki ve felsefe dünyasındaki karşılıklarına bakılmıştır. Daha sonra genel kabul gören üç kötülük türünden ve bunların tanımlarından bahsedilmiş, buradan hareketle de filozofların, teologların ve dinlerin kötülükle ilgili teist ya da ateist bakış açısına sahip delillerine yer verilmiştir. Buradan yola çıkarak bu problemi çözmeye girişiminde bulunan görüşlere ve *teodise* düşüncesine yer verilmiştir. Ayrıca yine tarihsel düzlemde *teodise* girişiminin de nasıl değişime uğradığına yer verilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki geçmişten günümüze bu problemle ilgili her kesimi tatmin edebilecek bir açıklama yapılamamıştır. Bu nedenle de kötülük problemi geçmişte ve bugün tartışıldığı gibi, gelecekte de tartışılacaktır.

⁴⁴Albert Camus, *Düşüş*. (Çev. Yalçın Tura), Varlık Yayınları, İstanbul, 1993, s. 94.

⁴⁵Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.* s.34. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Ali Osman Gündoğan, Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi. Birey Yayıncılık, Erzurum, 1995.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*. İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2002
- CAMUS, Albert, *Düşüş*. (Çev. Yalçın Tura), Varlık Yayınları, İstanbul, 1993
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*. Akçağ Yayınevi, Ankara, 1985
- CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000
- EFLATUN, *Phaidon*. (Çev. Suut Kemal Yetkin, Hamdi R. Atademir), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1989
- GAZALİ, *İlahi Ahlak (el- Maksad'ül-Esna Şerh-u Esmailah'il-Husna)*. (Çev. Yaman Arıkan), Uyanış Yayınevi, İstanbul, 1989
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003
- GÜNDOĞAN, Ali Osman, Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi. Birey Yayıncılık, Erzurum, 1995
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- HUME, David, *Din Üstüne*. (Çev. Mete Tunçay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995
- NUTKU, Uluğ, *Nietzsche'de Nihilizm Problemi*. Felsefe Arkivi, İstanbul, 1968
- ORMSBY, Eric L., *Theodicy in Islamic Thought: the Dispute Over al Gazali's "Best of All Possible Worlds"*. III. Bölüm, Princeton University Press, 1984
- ÖZDEMİR, Metin, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. Furkan Yayınları, İstanbul, 2001
- PLATON, *Devlet*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988
- PLATON, *Diyaloglar(Theaitetos)*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986
- PLATON, *Yasalar*. Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1994

96 *Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise*

PLATON, *Timaeus*. 29A,30 B. (Çev. Erol Güney, Lütfi Ay), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1982

RAMAZANOĞLU, Necla, *Kötümserlik ve Hiççilik Sorunu (Pascal, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1983

SÂMÎ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türki*. Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005, (1317 Hicri)

SCHOPENHAUER, Arthur, *The World as Will and Representation*. (ed. E. F. Payne), New York, 1966 (C I-II)

WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*. (Çev. H. Vehbi Eralp), Pulhan Yayınevi, İstanbul, 1949

YARAN, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*. Vadi Yayınları, Ankara, 1997

YEĞİN, Abdullah, BADILLI, Abdulkadir, İSMAİL Hekimoğlu, ÇALIM, İlham, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. TÜRDAV, İstanbul, 1999